

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

جامعه‌شناسی ادبیات در آثار شیخ فریدالدین عطار نیشابوری

تأليف:

نسرین بیرانوند

دکتر ناصر کاظم خانانی

(عضو هیئت علمی دانشگاه پیام نور)

انتشارات سکر

سرشناسه	بیرانوند، نسرين : ۱۳۵۸
عنوان و نام پدیدآور	جامعه‌شناسی ادبیات در آثار شیخ فریدالدین عطار نیشابوری، / تألیف : نسرين بیرانوند، ناصر کاظم خانلو
مشخصات نشر	همدان، انتشارات سکر، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری	۱۹۸ ص
شابک	978-600-7538-30-2
وضعیت فهرست‌نویسی	فیا
یادداشت	کتابنامه: ۱۹۳- ۱۹۸
موضوع	عطار، محمدبن ابراهیم، ۴۵۳۷- ۴۶۲۷ق -- نقد و تفسیر
موضوع	شعر فارسی- قرن ۶ق- تاریخ و نقد
موضوع	ادبیات - جنبه‌های اجتماعی
شناسه افزوده	کاظم خانلو، ناصر، ۱۳۵۸
رده‌بندی کنگره	۱۳۹ ب/ ۵۵۰۵ PIR
رده‌بندی دیویی	۲۳ ق ۸
شماره کتابشناسی ملی	۲۱۲۷۱۶۰

جامعه‌شناسی ادبیات در آثار شیخ فریدالدین عطار نیشابوری

مولفان: نسرين بیرانوند، دکتر ناصر کاظم خانلو

ناشر: انتشارات سکر

انتشارات سکر

چاپ و صحافی: سرافراز

نوبت چاپ: اول

تاریخ انتشار: ۱۳۹۴

شابک: 978-600-7538-30-2

صفحه آرایي: ليلا عوافي اکمل

تیراژ: ۱۰۰۰

بها: ۱۹۵۰۰۰ ریال

«تمامی حقوق برای ناشر و مؤلفان محفوظ است»

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

۷	 مقدمه
۹	 فصل اول: کلیت و اصطلاحات
۲۳	 فصل دوم: شعر اجتماعی و ویژگی‌های آن
۳۱	 فصل سوم: معرفی عطار و اندیشه‌های اجتماعی وی
۵۱	 فصل چهارم: منطق الطیر و طرح کلی آن
۶۵	 فصل پنجم: بررسی قشرهای اجتماعی در منطق الطیر
۸۵	 فصل ششم: بررسی طبقات اجتماعی در سلسله عطار
۹۵	 فصل هفتم: آداب و رسوم و عادات جمعی
۱۲۳	 فصل هشتم: اعتقاد و باورهای مردمی و اجتماعی
۱۴۵	 فصل نهم: ارزش و ضدارزش‌های اخلاقی و اجتماعی
۱۸۵	 فصل دهم: انحرافات و آسیب‌های اجتماعی
۱۹۳	 منابع

چکیده

بیشتر مسائل اجتماعی، فرهنگی و تاریخی هر ملتی را می توان در آثار ادبی آن سرزمین جستجو کرد. از آنجا که ادبیات تولیدی اجتماعی است، با مطالعه ی آن می توان ساختار اجتماعی و فرهنگی و همچنین زوایای پنهان و تاریک ویژگی های زندگی آن اجتماع را نیز شناسایی کرد.

جامعه شناسی ادبیات در واقع در یک نگاه کلی قصد برقرار کردن رابطه ی بین ادبیات و عناصر اجتماعی را دارد. تجزیه و تحلیل در زمینه ی جامعه شناسی ادبیات نشان از پیوندی پر ارزش در پهنه ی ادبیات دارد و چنین به نظر می رسد که جامعه شناسی ادبیات یا اجتماعیات در ادب فارسی، آن جلوه هایی از نوشته ها و آرای اینگونه نویسندگان و شاعران باشد که کتب منشور و درون شعر آن ها، مشحون از مسائلی است که منبعث از روحیه ی نویسندگان و شعر آن ها متناسب با محیط زندگی و وضع اجتماعی جامعه روزگار آنان بوده است.

هدف از این نگارش این کتاب آن است که ادبیات فارسی از دید جامعه شناسی مورد توجه قرار گیرد و جامعه شناسی ادبیات که یکی از شاخه های جامعه شناسی است و رابطه ی متقابل جامعه و ادبیات را مطالعه می کند، در اشعار و آثار شیخ فریدالدین عطار از شاعران برجسته ی ادب فارسی مورد تحلیل و بررسی قرار دهد و مسائلی اجتماعی که در ستون ادبی آثار وی انعکاس یافته است همراه با شاهد ذکر گردد.

پیشگفتار

آثار ادبی آینده‌ی اندیشه‌ها و باورهای عمیق نویسندگان و شاعران و گواه تجربه‌ها و ژرف‌اندیشی‌های ملت‌هاست که مطالعه‌ی آن به مخاطب این امکان را می‌دهد تا با سیر تحول و تطور اندیشه‌ها و جریان‌های فکری و ادبی آشنا شوند و در زندگی خود به صورت کاربردی از آنها بهره‌گیرد. ارتباط متقابل ادبیات و جامعه امری است روشن و تردیدناپذیر. البته این امر تنها منحصر به ادبیات نیست بلکه میان جامعه و دیگر هنرها نیز برقرار است، اما در ادبیات نمودی واضح نسبت به هنرهای دیگر دارد. جامعه و اوضاع اجتماعی هر دوره تأثیری ژرف بر هر اثر هنری تأثیر می‌کند که در آن عصر عرضه می‌شود؛ تأثیری که مولف با مصنف بدون آگاهی آن را در اثر خود جای می‌دهد. اگر از وی در مورد این تأثیر پرسش شود، شاید آن را انکار کند. اما آنچه حقیقت ادبیات است که اثر هر ادبی یا از جامعه‌ای که در آن می‌زید تأثیر می‌پذیرد اما این رابطه، یک‌جانبه و یک‌طرفه نیست آثار هنری نیز به نوبه‌ی خود نه تنها بر جامعه‌ی عصر خود تأثیر می‌گذارد بلکه بر عوامع آینده نیز بی‌تأثیر نیستند. ادبیات که زائیده‌ی قوه تخیل و احساسات انسان به شمار می‌رود، یکی از پدیده‌های شگفت‌آور زندگی او محسوب می‌گردد که نقش عمده‌ای در غنای اندیشه و تکامل بشری ایفا می‌نماید این ادعا به طور غیرمستقیم، مسئله‌ی ارتباط فراگیر جامعه و ادبیات را در ذهن تداعی می‌نماید.

ادبیات، آئینه تمام نمای رویدادها، آئین‌ها و اندیشه‌های جامعه و یکی از بهترین منابع برای شناخت جوامع در دوره‌های مختلف است. در میان مکتب‌های نقد ادبی، نقد جامعه‌شناسانه به نمودهای اجتماعی اثر ادبی می‌پردازد. این شیوه‌ی نقد در پی آن است که عوامل اجتماعی پدیده‌آورنده‌ی اثر ادبی را کشف کند.

ادبیات و جامعه‌شناسی در جامعه‌ی ما چنان بهم تنیده شده‌اند که تمیز آنها از یکدیگر کار آسانی نیست؛ زیرا جامعه‌شناسی کوششی است که به روش‌ها و شیوه‌های زندگی، معنا می‌دهد و ادبیات تلاشی است که به زندگی ما مفهوم می‌بخشد و در هر شکل و قالبی باشد، بیان‌کننده مجموعه ارزش‌ها، معیارها و ویژگی‌هایی است که زندگی فردی و گروهی ما انسان‌ها بر محور آن می‌چرخد.

از زمانی که مرحوم دکتر غلامحسین صدیقی، استاد کرسی جامعه‌شناسی دانشگاه تهران تدریس واحدی به نام اجتماعیات در ادبیات را آغاز کرده بیش از ۵۰ سال می‌گذرد. هر چند واحد مذکور کمابیش تاکنون تدریس شده اما طی سال‌های اخیر درس دیگری نیز که جامعه‌شناسی ادبیات نام گرفته به دانشکده‌های علوم اجتماعی راه یافته و با موضوع پیشین، یعنی اجتماعیات در ادبیات آمیخته است. منظور از اجتماعیات در ادبیات، بازتاب مسائل اجتماعی در متون ادبی و همچنین افکار و تاملاتی است که شاعران و نویسندگان ایرانی درباره‌ی شئون متنوع حیات اجتماعی پدید آورده‌اند. در آثار خویش اعم از نظم و نثر بدان ابدیت بخشیده‌اند.

هدف از این پژوهش این است که بخش کوچکی از این حوزه را برپهنای بررسی کند. بخش اعظم ادبیات ما منظوم است و ما ایرانیان بیش از آنکه نثر بنویسیم شعر سروده‌ایم و این خود موضوعی است که در جای دیگری باید به تفصیل مورد پژوهش قرار گیرد.

جامعه‌شناسی ادبیات یکی از شاخه‌های جامعه‌شناسی است که رابطه‌ی بین ادبیات و جامعه را مطالعه می‌کند این شاخه از جامعه‌شناسی را گئورک لوکاکس Georg Lukacs در نیمه سده‌ی بیستم میلادی بنیاد نهاد وی همچنین با آفرینش آثاری چون جامعه‌شناسی رمان و نظریه‌ی رمان به تدریج توانست جامعه‌شناسی ادبیات را پر مایه کند و بدان اعتبار بخشد. جامعه‌شناسی ادبیات با الهام از شاخه‌های دیگر جامعه‌شناسی چون جامعه‌شناسی شناخت، بر این نکته تأکید

می‌ورزد که ادبیات یک کشور منبعث از شرایط اجتماعی، اقتصادی و سیاسی آن کشور است (فاضلی، ۱۳۷۴: شماره ۷ و ۸).

تأثیرات مهم جامعه بر فرد یکی از مهمترین موضوع‌های مورد مطالعه در علوم اجتماعی است. نویسنده یا شاعر نیز به عنوان یک فرد تحت تأثیر محیط اجتماعی، فرهنگی و طبیعی و آرمان‌های جامعه‌ی خود قرار گرفته و آثارش تجلی نمودهای اجتماعی و طبیعی است. از این روست که اثر ادبی را به سنگ‌واره نقش و اثر جانور را در بردارد؛ اثر ادبی هم تصویری از نویسنده را ارائه می‌دهد؛ درست همانگونه که صدف بدون در نظر گرفتن جانور خطاست، تحلیل یک اثر ادبی نیز بدون توجه به نیروهایی که بدان شکل و قالب بخشیده‌اند اشتباه می‌باشد؛ زیرا اثر ادبی باریک سرف تخیل و یا هوس مجزای یک مغز هیجان زده نیست؛ بلکه رونوشتی است از ادب و رسوم، هنرهای فرهنگی عصر نویسنده و شاعر. از این رو شاعران و نویسندگان برجسته، آئینه تمام نمای جامعه‌ی خویش هستند؛ چنانکه بسیاری از آنان در تحلیل و تبیین دشواری‌های زندگی اجتماعی، به مراتب تیزبین‌تر و عمیق‌تر از اندیشمندان اجتماعی بوده‌اند (ستوده، ۱۳۷۸: ۶۲).

عطار نیشابوری یکی از شاعران بزرگ کلاسیک ایران زمین است که آثار ارزشمندی را از خود به یادگار گذاشته است بیشتر اشعار و آثار عطار عرفانی است ولی این بدین منظور نیست که شعر او جدای از مسائل جامعه باشد بلکه چنین می‌توان گفت که شعر او در بسیاری موارد، به منزله‌ی فریادی رسا و کوبنده علیه بیداد و نامردی یا به تعبیر دیگر تازیانه‌ای است که با آن خشم و انزجار شاعر را بر سر دنیاداران از خدا بی‌خبر زمانه‌اش فرو می‌آورد. او با طنزهای شیرین و هوشیاری بخش، ضعف و ناتوانی پادشاهان و مردمان عصر خود را یادآور می‌شود و فناپذیری دنیای مادی و عارضی و خیالی بودن قدرت زورمندان زردار و تعلقات دنیوی را به آنها گوشزد می‌کند. این پژوهش جامعه‌شناسی ادبیات را با تأکید بر آثار عطار نیشابوری بیان می‌نماید.